



## אלתרמן והבריטים מרדכי נאור

נתן אלתרמן (1910-1970) היה יוצר רב-תחומי, ומה שמכונה כיום "גיבור תרבות". הוא כתב שירים, פזמונים, מחזות, תרגם לגדולים ולקטנים ובעיני רבים בדור שקדם לעצמאות ובשנות המדינה הראשונות נודע במידה רבה בזכות טוריו האקטואליים המחורזים, שהתפרסמו בשנים 1943-1967 במדורו השבועי "הטור השביעי" בעיתון "דבר", בחתימת נתן א.

אל "דבר" הגיע אלתרמן דרך חנייה ממושכת במערכת היומון "הארץ". במשך יותר משמונה שנים, מנובמבר 1934 עד ינואר 1943, שימש המשורר כ"מתרגם הטלגרמות" של העיתון, ובה-בעת פרסם בו, בתדירות לא קבועה, טורים מחורזים תחת הכותרת "רגעים". נראה שהוא לא ייחס לשירים אלה חשיבות רבה, שכן חתם עליהם לא בשמו אלא במילה "אגב". למען הדיוק יש לציין, כי את ראשית הקריירה שלו כבעל טור מחורז החל ב"תוספת הערב" של "דבר", ביולי 1934. טוריו הראשונים נקראו "סקיצות תל-אביביות". לאחר מספר חודשים עבר ל"הארץ".

כיום יש כמעט זהות מוחלטת בין הכתיבה האקטואלית-מחורזת של אלתרמן ל"טור השביעי", והדבר אינו מדויק. מתוך יותר מ-1,000 הטורים שפרסם (רובם מחורזים והשאר בפרוזה), כ-700 ראו אור ב"דבר", כ-300 ב"הארץ" והשאר, במספר קטן, בבמות אחרות.

נושאו של מאמר זה הוא יחסו של אלתרמן, הפובליציסט הכותב בחרוזים, אל הבריטים, ששלטו בארץ-ישראל שלושים שנה וחצי, מסוף 1917 עד אמצע מאי 1948. היהודים פיתחו בארץ חברה משלהם, שתפקדה כמעין "מדינה שבדרך", וחלק לא מבוטל מכתיבתו של אלתרמן עוסק בנושאים פנימיים. במלחמת-העולם השנייה הוא גייס את עטו לתיאור אירועי המלחמה והשואה. את רוב שיריו בנושא הבריטי כתב המשורר בשנות המאבק ערב קום המדינה ובתקופת מלחמת העצמאות. לאחר מכן הבריטים נעלמו ואיתם גם עניינו של אלתרמן בהם.

### שירים על השוטרים ג'וני וטומי

יחסו של אלתרמן לבריטים במחצית הראשונה של שנות השלושים דמה, קרוב לוודאי, ליחס רוב יהודי הארץ לשלטון המנדטורי ולנושאי דברו. היה בו הכרה במעמדם וציפייה שיעמדו בהבטחתם מ-1917 ("הצהרת בלפור") להקים את הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. אם הייתה לו ביקורת, היא הובלעה בשלב הזה בין השורות ויוחסה לפרט ולא לכלל.

דוגמה טובה לכך יכול לשמש אחד הטורים הראשונים שכתב אלתרמן, במסגרת "הסקיצות התל-אביביות" שלו בעיתון "דבר". גיבורו הוא "השוטר ג'וני"<sup>1</sup>, שוטר אנגלי תכול עיניים המסייר ברחובות תל-אביב. את השלטון מייצגת האלה הקצרה שבידו.

על מה הוא חושב? המשורר מעלה השערה:

הולך ג'וני לאט-לאט  
עיניו פְּחִלוֹת כים שבת,  
ובכל אשה עם תינוקה  
נראית לו – אמא רחוקה.

בלבו – ממשיך אלטרמן – מחליט השוטר לכתוב מכתב לאמו ולהבטיח לה שתוך שנה הוא מסיים את תפקידו בפלשתינה-א"י וחוזר הביתה. וכאן, כבר בשלב מוקדם זה של כתיבתו, מתעורר הניצוץ האלטרמני ה"מצליף". לאחר שהשוטר שבשיר מרוצה מחייו ומעבודתו, וכל מי שנקרה בדרכו בתל-אביב מעורר בו רגשות חיוביים, הוא נזכר לפתע בפן אחר של פעילותו:

וג'וני מתפלא פתאם:  
מוזר מאד, הן רק היום  
נתנה גם לו אֶלֶת העץ  
והוא גם הוא ראשים נֶפֶץ.

בשורה האחרונה נחבא מידע שהיה מוכר לבני הזמן: המשטרה הבריטית הפעילה לא אחת יד קשה נגד הפגנות של יהודים בזכות עלייה חופשית ולא מוגבלת ובתל-אביב היו פצועים רבים בהתנגשויות אלה. אשר לערבים, לא הסתפקו הבריטים באלות. בהתנגשויות שהיו ביפו ובמקומות נוספים באוקטובר 1933 נהרגו מירי בריטי 25 ערבים וכ-200 נפצעו.

פחות משנה לאחר הטור על השוטר ג'וני, זכה שוטר בריטי נוסף, טומי, לטור אלטרמני. היו אלה ימי שמחה באימפריה הבריטית בכלל ובארץ-ישראל כחלק ממנה: המלך ג'ורג' החמישי, ציין 25 שנה למלכותו. בשיר "טומי והמלך והסוויטהארט"<sup>2</sup>, חזר אלטרמן לשוטר (ואולי חייל) נוסף, שפעם התגורר בלונדון ועתה כתובתו היא מחנה צרפנד (צריפין). טומי עוקב מרחוק אחר החגיגות בלונדון, סביב ארמון המלך, ארמון בקינגהאם, ונזכר – ממש כמו בשיר הקודם – באמו.

האמת, כותב המשורר, הוא רוצה כבר לחזור הביתה, ללונדון, "קרוב למלך ולקנין",

כי נמאסו לו העבאיות  
והגמלים והחמסין.

ומדוע הוא פה? כדי לאסוף כסף המועבר לאם בלונדון. אך הוא לא ימשיך בכך ללא סוף. כמו קודמו הוא קוצב את זמנו, ומבקש מאמו בלונדון שתבשר ל"סוויטהארט" שלו, אהובתו המצפה: "בעוד שנה יבוא פתאם / בחור שזוף מפלשתינה".

## דרוש מנצח אחר!

חלפה עוד שנה. לא ברור מה עלה בגורלם של ג'וני וטומי שביקשו לחזור למולדתם. מה שברור יותר הוא, שאלטרמן החל להתפכח מיחסו התמים-יחסית לשלטון. באביב 1936 פרצו מהומות-דמים שיזמו הערבים, אלה שייקראו בשנים הבאות "מאורעות 1936-1939" או "המרד הערבי", והיישוב היהודי נכנס לתקופה ארוכה של חיי מתח וטרור ערבי שגבה מאות הרוגים יהודים. היישוב – ואלטרמן בכלל זה – לא הסתירו את אכזבתם מאוזלת-היד של השלטון הבריטי ומאי-יכולתו ואולי אי-

רצונו לדכא באחת את הטרור הערבי. לטוריו המחורזים של אלתרמן מתגנבת יותר ויותר נעימה של ביקורת. תחילה היא זהירה וכוללת פנייה לשלטון הבריטי להעביר מיפו לתל-אביב את המוסדות הממשלתיים. בשירו "מה דורשת העיר"<sup>3</sup> הוא כותב בתמציתיות:

על עבדות מספמות אין ופוח וריב,  
אך על זאת לדבר עיפנו:  
הכנסות הממשלה –  
היכן?  
בתל-אביב.  
מוסדות הממשלה?  
ביפו.

בשם תושבי תל-אביב הוא תבע מהשלטון הבריטי להעביר את מוסדות הממשלה מיפו, שכל יהודי הנכנס אליה מסכן את חייו, לתל-אביב הגדולה והמרכזית יותר. חלפו הימים, התריע, שתל-אביב הייתה נתונה לחסדה של יפו.

המשורר המשיך בקו זה של ביקורת השלטון גם בחודשים הבאים. באוקטובר 1936 נרגע המצב, משהסכימו הערבים ל"שביתת נשק" וממשלת בריטניה, בעלת המנדט על ארץ-ישראל, שיגרה ועדת חקירה מלכותית לבדיקת נסיבות פרוץ המהומות (ועדת פיל, ע"ש היו"ר שלה, הלורד פיל). בעוד הוועדה מסיירת בארץ, שומעת עדים בריטים, יהודים וערבים, לא חדלו לגמרי מעשי האיבה, ואלתרמן נדרש לכך בטוריו. הוא ניצל את קונצרט הבכורה של התזמורת הפילהרמונית הארצישראלית, ב-27 בדצמבר 1936, כדי לבוא חשבון הן עם הערבים והן עם הבריטים. בטורו "שאלה פרינציפיונית"<sup>4</sup> (עקרונית), היפנה כביכול שאלה לוועדת פיל:

ועדה מלכותית,  
את זאת לשאל הרשי רק:  
שני קונצרטים שונים הגורל השמיענו.  
במה את בוחרת?  
בפאוזי איש עירק,  
או  
בארתורו איש מילנו?

פאוזי הוא פאוזי קאוקג'י, לבנוני במוצאו שברח לעיראק. הוא עמד ב-1936 בראש כוחות ערביים ("כנופיות" בלשון הימים ההם) שפעלו בעיקר בהרי שומרון, תקפו יהודים והתעמתו גם עם הבריטים. ארתורו הוא ארתורו טוסקניני, המנצח האיטלקי הנודע, שבצעד הפגנתו הגיע לארץ-ישראל הקטנה והמרוחקת, כדי לנצח על קונצרט הבכורה של התזמורת הפילהרמונית, ובכך להביע את סלידתו מהשלטון הנאצי, שגרם לגירושם של אלפי אמנים ומוסיקאים יהודים, שעמם נמנו הנגנים הראשונים של התזמורת הארצישראלית.

אלתרמן תובע מהוועדה ליטול מידי קאוקג'י את שרביט הניצוח ולומר לו אמירה דו-משמעית שאין חד-משמעית ממנה: "אתה לא תנצח!" בסוף השיר הוא כותב שקאוקג'י "שופע פיוט / ותהלות כנופיותיו עטרוהו כזר", אבל – וכאן הוא מצרף עקיפה-רבתי לשלטון הבריטי, ולמעשה לנציב העליון עצמו:

לתזמרת פלשתינה אלף יוד,  
דרוש מאסטרו אחר.

(פלשתינה אלף יוד - בעקבות שמה הרשמי בעברית של ארץ-ישראל המנדטורית: פלשתינה-א"י).

"המרד הערבי" נמשך, כאמור, שלוש שנים. הבריטים עשו מאמצים לדכאו, סייעו לא במעט ליישוב היהודי בהקמת יחידות-מגן, ועם זאת נעו כל העת בין כוונות ומגמות סותרות. בנושאי עיתונות, למשל, סגרו לעיתים קרובות עיתונים ערביים שתקפו את שלטונם, ולא אחת – לשם איזון – עשו כך גם לעיתונים יהודיים. גם "הארץ" הסולידית, עיתונו של אלתרמן בעת ההיא וביטאון הבורגנות הארצישראלית, לא ניצל מידה הקשה של הצנזורה הבריטית ובמרס 1937 נסגר לשבוע.

לאחר שחזר העיתון והופיע כתב אלתרמן טור אירוני, שנשא את השם "על חטא שסוי והסתה"<sup>5</sup>, שבו הודה כביכול ב"חטאי" העיתון והביע הבנה למניעי הצנזורה הבריטית. קוראיו הבינו כמובן את כוונתו האמיתית של המשורר.

וכך הוא כתב:

שבעה ימים ושבעה לילות  
היה מסְגֵר  
העתון-השטן.  
עמדו מכוונות-הסדור בטלות,  
בלי דברי שסוי והסתה.

על פסק-דין שפגענו לא תִגֵר נקרא,  
שפתנו אלמות וראשנו שח.  
אנו יודעים –  
אם דנונו לסגירה,  
סָמָן  
שאנו ראויים לכך.

אל נחפה על פשעינו בסתר.  
נודה בגלוי: נכון.  
אנו מסיתים  
לשמר על הסדר.  
אנו זוממים  
משפט ובטחון.

בסופה של אותה שנה, 1937, חזרו והתלקחו מאורעות-הדמים והממשלה הבריטית, לדעת אלתרמן ושאר אנשי היישוב היהודי, המשיכה לגלות אזלת-יד בדיכוי "המרד הערבי". המשורר השתמש בטוריו, בלא מעט הזדמנויות, כדי לייסר את הממשלה על רפיונה. כך הוא עשה בשיר פטריוטי לכאורה, "תהלוכת הצבא בתל-אביב", העוסק בהחלפת הגדוד הבריטי שחנה בצפון תל-אביב, כדי להבטיח את ביטחון העיר מכיוון זה.

השיר מתאר את צעידתם הגאה, בליווי תזמורות, של החיילים המוחלפים והמחליפים, ששמותיהם הסמליים כבר נזכרו אצלו:

בסך צועדים גדודי תומים וג'ונים!  
עיני תל-אביב נוצצות, נוצצות:  
הבוז לבטלנים!

## יחי הבטליונים!

(בטליונים – גדודים)

המשורר מתמוגג לכאורה מעוצמת הצבא הבריטי, אך בסופו של השיר הוא מגלה דעתו על "הפוליטיקה האנגלית" של אותה עת בנושא דיכוי המהומות:

כך עוברת בריטניה במלא התפארת!  
חצוצרות ותפנים  
רותחים רתח!  
לו למדה הפוליטיקה מן התזמורת:  
קצב,  
טמפו,  
כח!

בתחילת 1939 החריף אלתרמן את כתיבתו נגד הבריטים, ולא בכדי: "המרד הערבי" אמנם דעך, והממשלות בירושלים ובלונדון רשאיות היו לטפוח לעצמן על השכם, אך בה-בעת התגברה מדיניות פיוס הערבים, כדי להרחיקם ככל האפשר מתמיכה בנאצים ובפשיסטים – וזאת כמובן על חשבון היהודים בארץ-ישראל. התוצאה הסופית של מדיניות זו באה לידי ביטוי ב"ספר הלבן" שפורסם ב-17 במאי 1939, והפך על פיה את המדיניות הבריטית הקודמת של תמיכה בשאיפות הציוניות.

אלתרמן, בחושי המשורר שלו, ראה כבר חודשיים לפני פרסום המסמך הבריטי הנ"ל, שדוד בן-גוריון העניק לו את התואר המפוקפק "ספר המעל", את הנסיגה הבריטית מהבטחות הצהרת בלפור. בטור "שתי התחייבויות"<sup>6</sup>, מוצגת עמדה אלתרמנית שתחזור על עצמה בשנים הבאות: מעתה יהא עלינו לסמוך על עצמנו בלבד. הוא עדיין אינו מנתק עצמו מהבטחתה של בריטניה, אך מצרף אליה הבטחה נוספת, עצמית:

וזו לשונה המובנת לכל:  
אנו מתחייבים לבנות ולסלל!  
אנו מתחייבים פה גב לא להרכין!  
אנו מתחייבים להיות בני חורין!  
אנו מתחייבים לסלע הנחר!  
לטעת בו עץ ולהוריד לו מטר!  
אנו מתחייבים לטעת בציות!  
אנו מתחייבים לחיות!

והמשורר מודיע קבל עם, מחשש שההבטחה הבריטית ימיה ספורים:

וזאת אל ישכח העולם:  
אם תשפל השבועה האנגלית עד עפר,  
השניה – זו שלנו – תקום לעולם  
השניה – לא תופר!

"חרפת 'אסימי'"

חלפו רק כמה שבועות ואלתרמן יצא בהתקפה חזיתית נגד הבריטים. העילה: טיפולה של ממשלת המנדט במעפילי הספינה "אסימי".

ספינת מעפילים זו, שיצאה לדרכה בתחילת 1939, ידעה קשיים רבים והיתקלויות חמורות עם הבריטים. על סיפונה היו 470 נפש, רובם חלוצים מפולין. רב החובל היה, כמו ברוב ההפלגות בעת ההיא יווני, ושמו גרגוריוס פאגאלוט'יס. אף שהמסע לא תוכנן על-ידי פעילי ההעפלה של ה"הגנה", המתין לה צוות של מורידים מטעמה בחוף שבצפון נתניה. אלא שההורדה, שהחלה ב-8 באפריל 1939, נשתבשה. בשל הים הסוער סירב רב החובל להתקרב לחוף. בסופו של דבר הצליחו לרדת בכמה לילות רק מקצת המעפילים. כיוון שרב החובל המשיך להתנגד להתקרבות לחוף, הועלה צוות ארצישראלי לספינה, כלא את הקברניט היווני בתאו, והוריד עוד קבוצה של מעפילים. בשלב זה הגיעה למקום סירת משטרה שאנשיה השתלטו על כלי השיט, שיחררו את הקברניט והורו לו להפליג לנמל חיפה.

בנמל זה המתינה "אסימי" להחלטת השלטונות ביחס לנוסעיה. בסמוך לה נקשרה אניית המפרש "פנגיה קונפיטורה", שאף בה היו מעפילים יהודים. ביישוב היהודי סערו הרוחות בשל כוונת הבריטים לגרש ללב ים את מעפילי שתי הספינות. ב-23 באפריל 1939 נערכה ברחובותיה היהודיים של חיפה הפגנה המונית נגד הגירוש. הדבר לא הרתיע את הבריטים שגרשו את "אסימי" ללב ים. על סיפונה היו באותה עת 268 מעפילים ועשרה מהמורידים שלא הספיקו לרדת.

אל המוחים על הגירוש הצטרף גם נתן אלתרמן. בטורו ב"הארץ", יצא בשצף-קצף נגד בריטניה על גירוש המעפילים, והוא גם שטבע את המושג שרבים השתמשו בו באותה עת: חרפת "אסימי". בשירו "בריטניה ו'אסימי'"<sup>7</sup> ערך השוואה בין כוחה העצום של בריטניה, במיוחד בים, לבין סבלם של המעפילים, שנגדם מופעל כוח זה, בעת ש"הטבטונים [הגרמנים] דורכים ארצות כדמן". הנגדה זו, וציון אופיה המוסרי הפגום של ממשלת הוד מלכותו יחזרו עוד פעמים רבות בשירי המאבק וההעפלה של אלתרמן.

לגישתו של המשורר, בריטניה הגדולה היא "מעצמת מעל" שמעשיה עול:

היא בונה מבצרים. פטישיה – ברד!  
היא מרבה מטוסים, ליום-רע כי קרב.  
היא שוכחת כי עול, עול אחד,  
מתנקם  
כמאה אירוני אויב!

הן נוסף על ה כ ח, בריטניה גבירה,  
גם את ר ו ח הקרב על הכף תשימי.  
ואזי ישקל ואזי יגרע  
מן הכף  
משקלה של חרפת "אסימי".

משקלה של חרפת ישועה נעולה  
ואמה שהוגשה לה קובעת הרעל.  
איך תשאי את קולך לקרבות גאולה,  
וידיך,  
ידיך במעל!

(הפיזור – במקור)

פרשת "אסימי" נמשכה עוד כמה שבועות. הספינה גורשה, כאמור, מחיפה ללב ים, ולמרות כל המאמצים הצליחה להוריד, בגיחות חדשות לחוף, רק כעשרים איש, ביניהם את עשרת הבחורים הארצישראליים שעלו עליה בחוף נתניה. היא הפליגה לאיסטנבול ובתחילת יוני 1939 חזרה, וניסתה שוב להוריד את נוסעיה. המארגנים הצטיידו הפעם בסירת מנוע גדולה, ולפי התוכנית היו המעפילים אמורים לעבור אליה מחוץ למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל, כדי ש"אסימי" לא תיתפס ותוחרם. ב-6 ביוני הצליחו העולים להגיע לחוף נהריה, ושם נפלו לידי משמר בריטי. לאחר חקירה הם שוחררו ומספרם נוכה ממכסת הרשיונות הממשלתית.

למחאות היישוב, ששירו של אלתרמן היה חלק מהן, הייתה בכל זאת הצלחה: מאפריל 1939 ועד שלהי 1940 לא ניסו עוד הבריטים לגרש מעפילים שהגיעו לחופי הארץ. כאשר לכדו אותם, הספינות הוחרמו, נוסעיהן נחקרו ושוחררו, תוך ניכוי מספר המשוחררים ממכסת רשיונות העלייה הרשמית.

### לורד אמין וחג' צ'מברלין

לעתים, את מה שלא העז אלתרמן לכתוב נגד הבריטים בטוריו האקטואליים – לפחות בתקופה מוקדמת זו בה אנו נמצאים – הוא עשה בשירי הזמר שלו. דוגמה אחת, כמדומה, שופכת אור על דרך כתיבתו האמורה.

בקיץ 1939 היו יחסי היישוב עם השלטון בשפל המדרגה. היו אלה ימי פרסום "הספר הלבן", ומכל חוגי היישוב הושמעו גינויים נגד ה"בגידה" הבריטית. אף אלתרמן הצטרף למגנים, בדרכו המיוחדת. במסגרת תוכנית מ"ט של "המטאטא", "חיים וסעדיה הולכים העירה" שלה כתב את כל הפזמונים, הוא חזר לעסוק בחייל אנגלי אחד ששמו היה חביב עליו – טום. בשיר "החייל טום"<sup>8</sup> הוא מתאר את סבלו של החייל הפשוט תום, הנושא על כתפיו את כל בעיות האימפריה, אותן יוצרים המיניסטרים בלונדון, שבהקשר הארצישראלי נכנעים ללא תנאי לתביעות הערבים ומפקירים את היהודים. לשלטון הבריטי, אומר אלתרמן, אין יותר כבוד: הוא ותרו פייסן לכל עבר. וכך אומר החייל טום במילותיו של אלתרמן:

בבריטניה שלי  
יש עוד כבוד אנגלי!  
אבל רק בדאונינג סטריט  
הוא מחוק מן התפריט!

בחנם, ללא מחיר,  
הם כיום ותרו עליו –  
מיסטר צ'מברלין, מי דיר,  
ומר מקדונלד, מי לאב!

(דאונינג סטריט – מקום מושב ראש הממשלה; צ'מברלין – ראש ממשלת בריטניה באותה עת, הידוע ממדיניות הפיוס שלו כלפי היטלר; מקדונלד – מלקולם מקדונלד, שר המושבות בתקופה האמורה, אבי "הספר הלבן" ממאי 1939)

ממשלת בריטניה רוקדת למעשה לחלילו של המופתי הגדול של ירושלים, חג' אמין אל-חוסייני. הוא אמנם נמלט מהארץ מחשש שייעצר על-ידי ממשלת המנדט, אך

הדבר אינו מפריע לו למשוך בכל החוטים ממקום מושבו בביירות, והבריטים מתחשבים בדעתו. לדעת אלטרמן – הרבה יותר מדי:

הה, בריטניה, את עולה,  
רחבה את וגדולה!  
אך המופתי הגדול  
כנראה יותר גדול!

ואפשר להאמין  
שנזכה לראות גם כן,  
אה, מי דיר, את לורד אמין,  
במסבת חג' צ'מברלין.

להכתיר את המופתי, חג' אמין בתואר לורד, ואת ראש הממשלה צ'מברלין בתואר חג' מוסלמי, היה צורך בלא-מעט אומץ פוליטי.

### בעקבות בן-גוריון

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת-העולם השנייה והיישוב היהודי ניצב בפני דילמה: האם לסייע לבריטים במלחמתם נגד הגרמנים או להתחשבן אתם על יחסם העוין ליישוב בחודשים הקודמים, לרבות פרסום "הספר הלבן", ולעמוד מן הצד. את הדילמה הזו פתר בדרכו המיוחדת דוד בן-גוריון, שטבע כבר ב-12 בספטמבר 1939 את האימרה שצוטטה מאז אין-קץ פעמים: "עלינו לעזור לאנגלים במלחמתם כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה".<sup>9</sup>

אלטרמן כמו רוב היישוב בעת ההיא, אימץ את גישתו של בן-גוריון ובשנות המלחמה הוא גייס את עטו וכישרונו לטובת המאמץ המלחמתי הבריטי, קרא לגיוס לצבא הוד מלחמתו, ופה ושם הגניב ביקורת על עוולות הממשל המנדטורי. כך עשה באביב 1943.

מתחילת המלחמה פסחו הבריטים על שתי הסעיפים – לגייס או לא לגייס את המתנדבים הרבים מקרב יהודי ארץ-ישראל. הם היו מעוניינים בכוח-האדם המעולה שהעמיד היישוב, אך מצד שני חששו מתגובה ערבית וניסיונותיהם לגייס ערבים במספר שווה או נכבד – לא עלו יפה. בשל לחץ מצידו של הצבא, שהיה מעוניין לגייס כמה שיותר יהודים, הסכימו הבריטים שיוקמו שתי מערכות נפרדות של לשכות-גיוס: את האחת הם ניהלו בעצמם, ואילו השנייה הייתה באחריות הסוכנות היהודית. אלא שלא תמיד יד בריטית אחת ידעה מה עושה יד בריטית אחרת. כך היה באפריל 1943, כשכוחות ביטחון של ממשלת המנדט פשטו על לשכת הגיוס של הסוכנות היהודית בתל-אביב, פרצו ארונות והחרימו מסמכים. בה-בעת סולק הנציג הקבוע של הסוכנות היהודית מבסיס סרפנד (צריפין), שסייע למתגייסים היהודיים בצעדיהם הראשונים. במחאה על שתי הפעולות סגרה הסוכנות את הלשכות לזמן מה.

אלטרמן הגיב על הפשיטה הזו, שנתפסה בעת ההיא כמעשה מכוער של הבריטים הזוכים לעזרה כה רבה מצד היישוב המתגייס לשורות צבאם. הוא כתב שיר תמים למראה, שהתרכז בתופעה מתחום משק הבית, שהייתה מקובלת בעת ההיא: סיוד הדירה מדי שנה באביב, סמוך לחג הפסח. בשיר "עונת הסיוד"<sup>10</sup> כותב המשורר:

מסידים, מנקים, מזיזים שלחנות,



מהפכים במגרות, בתיקים שמים עין.  
הה, עונת הסיוד, היפה בעונות!  
בְּדָק, בדק בכל! מני גימל עד עין!

למה התכוון המשורר? בני הדור ידעו היטב למה רמז בשירו. באותיות גימל עד עין, ואפילו במלה "סיוד" הייתה משמעות נסתרת. ג עד ע, מתברר, היו שתי האותיות בא"ב שביטאו את תנועת ההתנדבות – גיוס עברי. ניתן היה לראותן במודעות, כרזות וחוזרים בענייני הגיוס. אשר לסיוד – אין כאן מקום לפשט אלא לדרש. מאחורי הסיוד התמים לכאורה מתחבא שם מוסד שנוא בעת ההיא: הסי"ד (Criminal Investigation Department), ובלשון העם – הבולשת הבריטית.

אלתרמן אינו מסתיר במיוחד את כוונתו. הוא אף רומז כמעט בגלוי, שהחיפוש בלשכת הגיוס לא כוון נגדה בלבד, אלא התכוון לאמה-הורתה, הלוא היא הסוכנות היהודית, ה"ממשלה שבדרך" של היישוב היהודי. וכך הוא עובר מהלשכה אל הסוכנות, תוך שימוש מושכל בשפה העברית:

בטפחות מטפלת יד הסי"ד,  
אך מכאן נטויה למסד היא.  
ובזמן האחרון על שומרי המסד  
הוא עורך את הסי"ד בצד"י.

והסי"ד בצד"י הריהו צ'יד, וזה מה שעושים הבריטים נגד היישוב והנהגתו.

וכך זה נמשך עד סופה של המלחמה. ואז חל אצלו השינוי. הוא לא המתין זמן רב. שירים המבקרים את הבריטים, לעיתים בצורה חריפה במיוחד, החלו להתפרסם כבר במאי 1945 ומספרם הלך וגדל בשלוש השנים הבאות – עד סיום המנדט הבריטי – ואף לאחר מכן.

### "ואם יהיה צורך – לבדנו!"

מאבק היישוב נגד הבריטים נמשך תשע שנים – ממאי 1939, מועד פרסומו של "הספר הלבן" ועד סיום המנדט הבריטי במאי 1948. בשנות מלחמת-העולם השנייה הוא היה, מצד רובו של היישוב, "על אש קטנה", בעוד שארגוני המחתרת הקטנים ("הפורשים" – כפי שכוננו) המשיכו בו גם בעת המלחמה – לח"י כל הזמן ואצ"ל רק בחלק מהזמן. שלוש שנותיו האחרונות של המאבק, מסיום מלחמת-העולם השנייה ועד קום המדינה, היו הסוערות ביותר.

אלתרמן, כפי שקרה הדבר גם בלא-מעט מקרים קודמים, הבחין בסערה המתקרבת הרבה לפני האחרים. ב-11 במאי 1945, שלושה ימים בלבד לאחר תום מלחמת-העולם, ובעוד בעולם החופשי ובמדינות המנצחות והמשוחררות, וגם בארץ, חוגגים מיליונים את הדברת החיה הנאצית, כבר צפה המשורר את מאבקו הצפוי של היישוב לעצמאות, ונגד הבריטים, ומצא לו מקבילה בבריטניה עצמה.

חמש שנים לפני כן, באביב ובראשית קיץ 1940, זכתה גרמניה הנאצית להישגים עצומים וצבאה כבש תוך שבועות אחדים את בלגיה, הולנד, לוקסמבורג, דנמרק, נורבגיה, ואף את צרפת הגדולה. בריטניה נותרה בודדה ומצבה נראה נואש. ראש הממשלה התבוסתני צ'מברליין התפטר ואת מקומו תפס וינסטון צ'רצ'יל, שידע להתגבר על המשבר הקשה והוציא את ארצו לדרך חדשה. צ'רצ'יל הבטיח לעמו

"דם, יזע ודמעות" והכריז שבריטניה לא תוותר, תילחם עד האיש האחרון וגם תנצח. לעזרתו בא הקריקטוריסט הנודע דיוויד לאו, שפרסם ב-18 ביוני 1940, מיד אחר נפילת צרפת, קריקטורה שהכותרת שלה אמרה: "מצוין, לבד!" (Very Well, Alone!), ונראה בה חייל העומד על צוק הבולט בים סוער, המניף ידו בהתרסה נוכח מטוסי האויב בשמיים.

ה"לבד" הזה שימש את אלתרמן במאי 1945 בטורו המתריס: "ואם יהיה צורך – לבדנו!"<sup>11</sup> הוא הישווה בין מאבקו, תוך בדידות לא-מזהרת, של העם הבריטי נגד הגרמנים, לבין המאבק הצפוי של העם היהודי נגד בריטניה. הוא פתח בשורות אלה:

העם האנגלי העטור נצחון –  
זכר!  
התיצבת בדד אלי קיר אחרון.  
עת צרפת עם אירופה  
פְסו בשחור.

בהמשך השיר הובא ציטוט מדברי צ'רצ'יל על הגנת-המולדת "עד הסוף" והגיעה ההקבלה הנדרשת:

העם האנגלי העטור נצחון  
הבט!  
כמוך אנחנו אל קיר אחרון  
התיצבנו היום,  
אך לבנו שוקט!

כי אנחנו, בדיוק כמוך, הדגיש אלתרמן, נחזור על הדברים שנאמרו והושמעו באנגליה בימים הקשים ההם: נלחם על החופים, על הבתים, נלחם ברחובות, בשמים, במדבר ובים, ואם יהיה צורך – "נמשיך את מלחמתנו... שנים על שנים / ואם יהיה צורך - "לבדנו!" (הפיזור – במקור).

הסיום היה מוחץ, כרגיל אצל אלתרמן:

העם האנגלי העטור נצחון –  
ברכנו לקרב אחרון!

### הכלב כסמל לאימפריה המתדרדרת

בחודשים הבאים הלכו והידרדרו יחסי היישוב היהודי בארץ-ישראל והבריטים. חילופי הממשלות בלונדון ביולי 1945, נחשבו תחילה לסימן מבשר-טוב: את הממשלה השמרנית בראשות וינסטון צ'רצ'יל, שתמכה במדיניות "הספר הלבן" בארץ-ישראל (אף שצ'רצ'יל עצמו נחשב למתנגדה של מדיניות זו) החליפה ממשלת פועלים בראשותם של קלמנט אטלי ראש הממשלה וארנסט בוויין שר החוץ. מפלגת ה"לייבור" נחשבה למקורבת לתנועת הפועלים בארץ וגינתה פעם אחר פעם את מדיניות "הספר הלבן". לא עברו אלא שבועות מספר ונחשפה ה"בגידה" הבריטית החדשה: ממשלת הלייבור המשיכה במדיניות קודמתה, ואף החריפה אותה.

היישוב היהודי נכנס לתקופת מאבק אנטי-בריטי ממושך. אם עד אז היה המאבק החמוש נחלתם של ארגוני "הפורשים", אצ"ל ולח"י, עתה הצטרף אליו, בהוראת דוד

בן-גוריון, ארגון המחתרת הגדול והממוסד ביותר – ה"הגנה". שלושת הארגונים הקימו את תנועת המרי העברי למאבק משותף בבריטים.

טור הנושא את הכותרת "מרשימותיו של כלב"<sup>12</sup> יכול לסייע בידינו להבין את גודל השבר ביחסי אנגלים-יהודים בארץ-ישראל באותם ימים. בתגובה לפעולות החבלה של הארגונים היהודיים הגיבו הבריטים ביד קשה ובשבת, 29 ביוני 1946, יצאו לדכא את היישוב והנהגתו. באותה שבת, שזכתה לכינוי "השבת השחורה", אסרו הבריטים כ-2,700 מאנשי היישוב, לרבות חלק מההנהגה הבכירה שלו וניסו ללא הצלחה "לרוצץ את הפלמ"ח". בשבוע השני של אוגוסט החמירו הבריטים את צעדיהם נגד ההעפלה, וכדי לבלמה או לפחות לצמצמה, החלו בגירוש מעפילים שנתפסו למחנות-מעצר באי קפריסין. ארגון ה"הגנה", באמצעות הפלמ"ח, חיבל בספינות הגירוש הבריטיות. חבלה זו הובילה לפעולת-עונשין גדולה נגד קיבוץ שדות-ים שממנו, לטענת הבריטים, יצאו החבלנים שפגעו בספינה "אמפייר ריוול" בנמל חיפה. כדי לחשוף את הנשק והתחמושת המוחבאים בקיבוץ, גייסו הבריטים לעזרתם כמה כלבים, שלפי ההודעה הרשמית אומנו כדי לגלות מוקשים ומחבואי נשק בתקופת מלחמת-העולם השנייה. פעילותם של הכלבים נתנה בידי אלתרמן את האפשרות להשתמש בהם כדי לתקוף את האימפריה הבריטית ומעשיה בפלשתינה-א"י.

בטור "מרשימותיו של כלב" מאניש אלתרמן את אחד מכלבי-החיפוש הללו, המספר בגוף ראשון מה עשו הוא וחבריו בשדות-ים. זהו אחד משירי הלעג העוקצניים ביותר שכתב אלתרמן נגד הבריטים. הכלב מדווח כי הוא יצא למשימה עם מפעילו, סרג'נט (סמל) סמית, ותפקידו היחיד היה "לגלות מתכת" (נשק חבוי) בקיבוץ האמור.

המשימה בשדות-ים, לפי דיווחי הכלב, לא עלתה יפה, שכן במשך יום שלם הוא רחרח בכל מקום אפשרי – ולא מצא סימן כלשהו ל"מתכת". מפעילו, הסרג'נט, כועס ומאשימו: "כן, שכחת המלאכת / אם הטעו את אפך מחבואי המתכת!" על כך לא יכול הכלב שלא להגיב, וחלקו הבא של הטור הוא כתב-אישום חמור: הכלב מזכיר לאדונו כי בעת מלחמת-העולם השנייה באירופה הוא סיכן את חייו בקרבות, ומציג לו שאלה רטורית:

התזכר איך זחלתי, חרוך דינמיט,  
נאמן ואמיץ, עד הסוף, סרג'נט סמית?

אז, מזכיר עוד הכלב, הוא לא מעל במלאכת חיפוש ה"מתכת", שכן פעל למען מטרה נעלה. היום אין זה כך, משום שבאפו עולה ריח צחנה:

כי מריח אני קיסרות במורד,  
ומריח אני עם אנגלי שבגד,  
ומריח אני ממשלה קטנונית,  
הצוחקת גם לי גם לך, סרג'נט סמית.

ולאחר שהוא ממשיך ומפרט את הבגידה האנגלית הוא מגיע למסקנה:

ומריח אני – מה אוכל לעשות? –  
את הסוף הנורא של הדרך הזאת.  
האימפריה גולשת משלב אל שלב...  
לא לשוא בביתה מילל כה הכלב.

בהמשכו של הטור עובר התפקיד הראשי לסרג'נט סמית, שנפגע מכתב-האישום החריף של הכלב, שלף את אקדחו, ירה בכלב – והחטיא. ואם לא מספיקה הדראמה הזו, הוסיף המשורר עוד שתי שורות-מחץ, שהיו מובנות היטב לקוראיו דאז:

אחר-כך האיר יום ונסענו מְשָׁמָה.  
והלילה אני אֵילָל ברוחמה.

שכן, החיפוש הבריטי הבא, שהפך על פיהם את הקיבוצים דורות ורוחמה, נערך מיד לאחר סיום החיפוש בשדות-ים, גם הפעם בסיועם של כלבים.

### האבידות הבריטיות ב"קרב עמק חפר"

שני טורים מוקדמים יותר נוגעים אף הם לאותו נושא, מנקודות מבט נוספות. "נאום בריטניה הקטנה"<sup>13</sup>, שם ללעג ולקלס את שמה של המעצמה הגדולה דאז – בריטניה הגדולה (Great Britain), שכן בטיפולה בענייני המזרח התיכון היא הופכת לפתע ל"בריטניה הקטנה", חסרת יכולת וישע.

שני בתיו הראשונים של השיר מבטאים את פחדיה של האימפריה:

על פני המזרח שעת-לילה יורדת.  
חבקוני, קחוני מפה בזרועות.  
אני מפחדת, אני מפחדת.  
אינני רוצה אחריות שכזאת.

אמריקה, למה אלי נטפלה כה?  
עלי כל הטורח. והם – בקולם.  
אני נבוכה כה, אני רק מונקו,  
אני סן-מרינו קטנה בעולם.

והמפחיד ביותר את שליטי לונדון הוא המנדט בארץ-ישראל:

... מעולם לבבי לא רעד עוד  
כמו שרועד הוא מזה המנדט.  
אהה, אבותי מנפצי הארמדות,  
על מי זה, על מי עזבתם את הבת?

וכך זה נמשך ונמשך, וכל אחד מבתי השיר מספר על פחדיה הגואים של בריטניה הקטנה. את הממשלה הסוציאליסטית בבריטניה מכנה המשורר "כיפה אדומה" הרועדת כל העת בתוך "יער מידל-איסטי", וכל שיניה נוקשות אם יהודי כלשהו נכנס לארץ-ישראל.

ולבסוף, שוב שורת מחץ:

שתיקה. רוח ליל. פרופגנדה קלה.  
בריטניה קטנטנת, מונקו גדולה.

זמן קצר לאחר מכן סערה ארץ-ישראל. בעקבות לכידת ספינת המעפילים "ברל כצנלסון" בחוף שפיים לאחר שהורידה את נוסעיה, פוצץ הפלמ"ח שתי תחנות-משטרה סמוך לחוף הים שעקבו אחר תנועת ספינות המעפילים – בסידנא עלי ליד הרצליה ובגבעת אולגה ליד חדרה. הבריטים הגיבו בחיפושים נרחבים ובהטלת מצור צבאי על יישובים בשרון: שפיים ורשפון לא הרחק מסידנא עלי, גבעת חיים ועין החורש שבעמק חפר. תושבי האזורים האלה נזעקו לסייע ליישובים שבמצור ובהתנגשויות עם חיילים בריטיים נהרגו תשעה יהודים, למעלה מ-60 נפצעו ויותר מ-300 נעצרו.

התגובות ביישוב היהודי היו נזעמות. כנסים ארציים ומקומיים גינו את הבריטים, ואלתרמן התגייס אף הוא למערכה וכתב את השיר "אבדות הבריטים"<sup>14</sup>. המתייחס להתנגשויות-הדמים שהיו מצד הנזקים שגרמו לבריטים דווקא. המשורר מביא את דיווחי הקרב, "לאור כוכבי חפר" (רמז לאתרי ההתנגשות העיקריים), כפי שהועברו למטה הבריטי. השורות מזכירות במגמתן את "נאום הכלב" שהובא לעיל:

... חילות הרגלים ושריון-החלוץ  
נלכדו במלכדת מיניסטר החוץ.  
מדינות ועמים גאלו הם, סר,  
ופתאם אל מורד גלגלו הם, סר.  
מנהיגינו ביד  
גלגלום במורד, -  
סר, את קרב עמק חפר נשכח-נא לעד!  
אל מלך נצור!

מיניסטר החוץ הוא, כמובן, ארנסט בוין, השנוא על היישוב היהודי באותם ימים, בשל מדיניותו האנטי-יהודית והאנטי-ציונית.

בהמשך עומד אלתרמן על אבדות נוספות שהיו לבריטים לאחר "קרב עמק חפר" (ולמען הדיוק ההיסטורי יש להעיר שהתנגשויות, אם כי בהיקף קטן יותר, היו גם בשפיים וברשפון, ובהם נהרג אחד המפגינים. גם אלתרמן מזכיר זאת).

ספר הלבן וכרוז הבגידה  
נפלו בשרון במלוי תפקידם.  
המיניסטר דבר על קריחה, סר.  
היא אבדה בין רשפון וחדרה, סר.

עד סיום המנדט יחזור ויתקוף אלתרמן, פעם אחר פעם בטוריו, את בריטניה בכלל, ואת ממשלת המנדט בפרט. אפילו בחודשיה האחרונים הוא ממשיך בכך.

### "מסורת הצי הבריטי נפגעה קשה"

פן נוסף של המאבק האנטי-בריטי של היישוב – ואלתרמן כאחד מכלי-הנשק ההסברתיים שלו – היה בתחום ההעפלה.

ההעפלה המאורגנת (בעיקר הימית) במהלך 14 השנים האחרונות של השלטון הבריטי (1934-1948) הייתה בבחינת בבת-עינים של היישוב היהודי בארץ-ישראל והתנועה הציונית. אם בדרכי מאבק אחרות היו ויכוחים והשגות בין גופים ותנועות, בהעפלה תמכו כמעט הכל. ההעפלה נתפסה כאמצעי להצלת יהודים ולהעלאתם ארצה למרות

ההגבלות שהטילו הבריטים על עליית יהודים, ובה-בעת התרסה נגד השלטון הזר ודרך מאבק מרכזית. דומה שדווקא העובדה שהבריטים כינו אותה "הגירה בלתי לגאלית" הייתה לה, בעיני היישוב, לגאליות משלה.

אלתרמן הרבה לעסוק בהעפלה ובדיעבד ניתן לומר כי היה אחד מדברי היישוב בנושא. הוא עסק בפניה השונים, הפנימיים והחיצוניים, לעיתים תוך ביקורת נוקבת כלפי פנים. אולם את רוב חיצו שיגר כלפי חוץ, לעבר הבריטים.

המשורר נדרש לנושא עוד לפני שהחל שיטפון ההעפלה הגדול. בשירו "הסרטיפיקט האחרון"<sup>15</sup>, הוא מלגלג על הממשל הבריטי – בירושלים ובלונדון. השיר כולו הוא אירוני, ובו מוצג הסרטיפיקט האחרון של גזירות "הספר הלבן" כמעין פלא-טבע ואנדרטה, לפחות כמו הפירמידות במצרים. גם את העולם שוחר החופש מגנה המשורר, על שהתיר את השימוש בסרטיפיקטים שכאלה, שהגבילו את כניסת היהודים לארץ-ישראל. אלתרמן מכיר בכך שהסרטיפיקט הוא מצרך מבוקש, אולם בה-במידה הוא גם יודע, שעתידה של העלייה לארץ אינו תלוי בו, אלא בדרך אחרת, היא דרך ההעפלה. בבית האחרון של השיר הוא אומר זאת במילים ברורות:

משמר כבוד לך נקים  
ומרחוק נביט אליך.  
רבים, רבים לך זקוקים,  
אך הם יבואו בלעדיך.

בשלהי 1945 התייחס אלתרמן למחיר שמשלמים הבריטים על ניסיונותיהם לבלום את זרמה הגואה של ההעפלה. הצי המלכותי המפואר, שהיה אחד מגורמי הניצחון על גרמניה הנאצית רק חצי שנה לפני כן, מתבזה עתה במרדף אחרי אניות מעפילים המובילות ניצולי שואה. בשיר "אבדות הבריטים"<sup>16</sup> שכבר הוזכר לעיל, מתוארת סיטואציה, שבה קצין בריטי בא לדווח למפקדו על האבדות בקרבות ההעפלה:

... מסרת הצי הבריטי  
נפצעה קשה  
בתמרון פוליטי.  
על גבי אלנקה היא מטלת, סר,  
וצל נלסון כורע בדלת, סר.  
סר, תגברת דרושה!  
סר, תגברת דרושה!  
יען יש וספינות נשרפות מבושה!  
אל, מלך נצור!

נלסון, האדמירל הבריטי האגדתי, שהביס את הצי של נפוליון, נקרא אף הוא על-ידי המשורר לחזות בביזיון – הפעלת הצי המלכותי נגד שרידי השואה החותרים לארץ-ישראל.

גם בנושא ההעפלה השתמש אלתרמן במוטיב הרודף והנרדף, החזק והחלש, וכמו במקרים אחרים הוא העניק יותר נקודות לנרדף, כלומר לצד היהודי במשוואה הלא-שווה הזו.

פעם נוספת שאלתרמן בא חשבון עם הצי הבריטי הייתה באוגוסט 1946, בשירו "הארמדה האחרונה", שבספרים שונה שמו ל"ארמדה שמחוץ לחוק"<sup>17</sup>. הוא משווה בין ספינות המלחמה הגדולות והמצוחצחות ל"ארמדה [ה]פצועה ולא-נכנעת...

מוכת צמאון... מזוהמה", אך "נוגהת". הוא מדגיש, כי למרות נחיתותה, כביכול, של ארמדת-המעפילים, לאמיתו של דבר היא "יריב חזק... וראוי לתחרות עם הטובות בספינותיו של צי המלך".

נכון, יש רודפים ויש נרדפים, אך מי אומר שדווקא הרודפים הם שינצחו בסופו של דבר? ובמילות המשורר:

משחק נושן! משחק טורפים ונטרפים.  
וכבר הורה הנסיון למו-עינים,  
כי מסוכן זה המשחק לנרדפים,  
אך לרודפים הוא מסוכן לרוב פי-שנים!

### "קרב טרפלגר של העם"

בין השירים שעסקו במלחמתה של בריטניה נגד ההעפלה היו לא-מעטים שבהם בלטו אירוניה ואף לעג. אלתרמן אמר בדרכו המיוחדת, שדעתם של הבריטים בעניין הזה נשבשה עליהם לחלוטין. אחת הדוגמאות לשיר כזה הוא "קומזיץ בקפריסין או עוזי ממסחה נהפך ל- Displaced Person".<sup>18</sup> אלתרמן בונה כאן מעין מערכון, שגיבוריו הם שלושה צברים שורשיים, אנשי התיישבות שהתגלגלו שלא מרצונם למחנה מעצר למעפילים בקפריסין: עוזי-ג'נג'י ממסחה, דני-ג'מוס ואפרימקה כרובי (קפוסטה). לפי תיאור המשורר, עברו השלושה בסביבות חוף ניצנים ו"עזרו לספינה שהגיעה", ובריטניה, "ביחס מאוד רציני, גם אותם לקפריסין הסיעה".

הפרשה נוגעת לספינת המעפילים "שבתאי לוזינסקי", שפרצה את המצור הבריטי בחוף ניצנים במרס 1947, והחלה להוריד את נוסעיה. כשהגיעו הבריטים הם הצליחו לעצור רק כמחצית מהמעפילים, ואליהם חברו כמה מאות מתושבי הסביבה, שהוזעקו על-ידי ה"הגנה" כדי למנוע את גירוש המעפילים לקפריסין. הבריטים ניסו לזהות מי מעפיל ומי תושב ותיק, וכל אחד מהנוכחים בחוף ניצנים, כאלף במספר, עמד על כך שהוא "יהודי מארץ-ישראל". בשלב זה אימו הבריטים שיגלו לקפריסין את כל האלף, לרבות את הארצישראליים, והם אכן עשו זאת באופן חלקי: כמאתיים, ואולי יותר מבני הארץ, גורשו לקפריסין והפכו, כפי שציין אלתרמן בשם שירו – "עקורים", כינוי לפליטים חסרי מולדת.

השלושה בשיר מחליפים דעות על מצבם החדש: רק אתמול היו צברים, ולפתע נעשו "בלתי גלויים", ועוזי אומר, שאם ירצה להגיע לרפת במסחה, יזדקק לרשיון-עלייה... והם ממשיכים לנתח את המצב ומגיעים למסקנה שהמצב אכן מסובך, וכאשר יחליטו הבריטים לגרשם בחזרה לארץ-ישראל, יהיה עליהם מן הסתם להתנגד.

בהמשך השיר קובע המשורר כי הבריטים הפגינו במקרה הזה טמטום מוחלט, שסיבך אותם עד צוואר. ואכן היה עליהם בימים הבאים להיחלץ מהצרה שלתוכה נכנסו, ולשחרר את כל הארצישראליים, ואלה הצליחו לחלץ מקפריסין כמה מאות מעפילים, שטענו שהם אנשי היישוב כמותם.

הפרשה, כותב אלתרמן, מצחיקה ואבסורדית, ובלשונו:

אז נשאו השלשה  
ראשיהם זה מול זה

וקרצו זה אל זה לבלי נוע,  
והצחוק  
והצחוק התפרץ מחזה,  
בלי חקר ובלי דעת מדוע.

הוא גאה ושטף על התר ואסור,  
על סיגים של ניר ושל פלד,  
על חקי-ממלכות הבאים עד אבסורד,  
על הדר הכסילות המושלת.

הנה כי כן, הממשל הבריטי יש לו אולי הדר שלטוני, אבל הוא כסיל גמור.

שיר ההעפלה הידוע ביותר, ללא ספק, הוא "נאום תשובה לרב חובלים איטלקי לאחר ליל הורדה".<sup>19</sup> ראוי להזכיר שיר זה בהקשר הבריטי, בשל שתי שורות בו: "איך עומדים הם בקרב טרפלגר/ של העם" הכוונה היא לבחורי הפלמ"ח המורידים את המעפילים מהאניות לחוף בחשאי, שאותם כינה אלתרמן "הנושאים עמם עלי שכם".

בטרפלגר הושג אחד הניצחונות הבריטיים הגדולים ביותר בכל הזמנים. שייטת בפיקודו של האדמירל נלסון תקפה באוקטובר 1805 באוקיינוס האטלנטי, סמוך לכף טרפלגר בדרום-מערב ספרד, את הצי הצרפתי של נפוליון, והשמדה אותו. נלסון עצמו נפל בקרב.

העובדה שמכל הקרבות הימיים בחר אלתרמן, בבואו לתאר את תעוזת הפלמ"חאים בחופי ההורדה, בקרב טרפלגר – אומרת דרשני. כבר ראינו לעיל, שהמשורר לא היסס ליטול דווקא מהבריטים מוטיב שלם של "לבדנו" ולשעתק אותו למאבק הציוני. עתה הוא הלך בדרך דומה, ונלסון – שהוזכר לעיל אף בשיר קודם – שימש לו השראה.

## ג'ון בול המסכן

ג'ון בול הוא דמות איורית וספרותית המתארת את אנגליה מאז ראשית המאה ה-18, בעיקר בקריקטורות. אלתרמן נזקק לו בתחילת מלחמת העצמאות, כאשר עלה מפלס הביקורת שלו ביחס הבריטים. אלה נתפסו ביישוב כמי שמסייעים לערבים ככל יכולתם ובה-בעת נוקטים מדיניות של "תוהו ובוהו", כדי להכשיל את הקמת המדינה היהודית לפי החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947.

סמוך לסוף דצמבר 1947, יצא המשורר בהתקפה על ג'ון בול,<sup>20</sup> שהוא במשתמע סמל השלטון הבריטי בארץ-ישראל. שלטון זה החל באותה עת בתהליכי פירוק ופינוי, והרגשת בני היישוב היהודי הייתה, שהגנת היישוב מבחינת הבריטים היא מטרד קשה ומוטב היה ליהודים שיוותרו לערבים וייכנעו.

ג'ון בול המסכן, אליבא דאלתרמן:

אל נרגיז אותו! די!  
כבר נפשו בזה קצה!  
עליה, הפסקי! הוא שבע פרובוקציות!  
הגנה חיש הפקירי הספר והכביש!



נותר נא!  
מספיק לעצבן את האישי!

אין לו כח לסבול. נעזוב עמדות.  
נתחסל. הוא בקש פעמים אחדות.  
שנסכים פה-אחד להרג ולחדול.  
והנשק נמסור. זה בעצם הכל.

אך הדבר, כמובן, לא יקום ולא יהיה, שכן ליהודים יש "עקשנות של פראים" ... של עם שהחליט: אשאר בחיים".

בפברואר 1948 אירעו בירושלים היהודית שני פיגועי-תופת קשים, שבהם היו מעורבים, קרוב לוודאי, חיילים בריטים עריקים שסייעו לערבים. בליל ה-1 בחודש התפוצצה מכונית תופת ליד בניין היומון היהודי בשפה האנגלית "פלשתיין פוסט" (מ-1950 ואילך נקרא העיתון "גר'רוזלם פוסט"). הבניין נפגע קשה בעת שהוכן בו גיליון יום המחרת. עובד דפוס נהרג ולמעלה מעשרה מאנשי העיתון נפצעו. נזקים קשים נגרמו גם לבתים ולמשרדים בסביבה.

שלושה שבועות לאחר מכן זועזע לב ירושלים היהודית מפיצוץ חמור עוד יותר. בשחר יום ה-22 בפברואר 1948 נכנסה שיירה של שלוש משאיות צבאיות בריטיות לאזור היהודי המאובטח במרכז העיר. הן נעצרו ברחוב בן-יהודה, עמוסות בטונה וחצי של חומרי נפץ. המכוניות התפוצצו והרסו חלק גדול ממרכז ירושלים היהודית. בפעולות החילוץ נמנו 52 הרוגים ולמעלה מ-120 פצועים. בין הנפגעים היה מספר גדול במיוחד של נשים, ילדים וזקנים. דובר הסוכנות היהודית האשים את חיילי צבא הוד מלכותו בייזום ההרג ההמוני. ממשלת המנדט דחתה את ההאשמה, ובהודעתה קבעה כי "קשה להאמין שפעולה זו בוצעה על-ידי אנשי כוחות הביטחון". עיתוני אנגליה התייצבו מאחורי הודעת הממשלה וסגן שר המושבות, בנאומו בפרלמנט בלונדון, דרש שהסוכנות היהודית "תפרסם את ההוכחות שבידיה, כי אנגלים הם שביצעו את הפשע ברחוב בן יהודה".

אלתרמן, בשיר מלא זעם אנטי-בריטי, התנדב לספק את ההוכחות, והרחיב את היריעה.<sup>21</sup> בריטניה הגדולה, אימפריית רבת-עוצמה, שולטת על חלקים גדולים בעולם של אז: בבלקן, במלאיה, בסין ועוד. שליטתה גדושה ב"צורות תככים", ב"צביעות השטן" בחטא ובשקר, והיום – קובע המשורר - כל המטען הזה "על כתפינו מוטל הוא".

אולם לא ירחק היום והבריטים ייזרקו, פשוטו כמשמעו, מאחיזתם ברחבי העולם, ובראש וראשונה מארץ-ישראל. והכל בשל –

... קטנות המושלים שהגיעה עד שיא,  
עם נשמת הלב לב הרצעת.  
עם אפסות החשבון של "אני ואפסי" –  
כך תעופו! ישר אל ביתכם! אל האי  
שממנו פשטה הצרעת.

זו היא, קרוב לוודאי, ההתבטאות האנטי-בריטית הקיצונית ביותר של אלתרמן בכל כתיבתו הפובליציסטית-מחורזת. השלטון הבריטי במושבות, בשטחי המנדט ובדומיניונים מתואר כמגפת צרעת, ומעניין כי הצנזורה הבריטית לא פסלה את

השיר. מותר להניח כי בעת ההיא, כחודשיים וחצי לפני תום המנדט, שוב לא התפנו הבריטים לזוטות מעין טור שירי-פוליטי התוקף אותם בחריפות.

אשר להוכחות הנדרשות, אלתרמן מספק אותן, והן אינן פרטניות אלא כוללניות:

הוכחות? הן תהיין אז גלויות מעצמן  
גם לכם. כי תראון במו עין.  
כי תראו איך נשא אחריכם כעשן  
רעלכם שדמעו בו עיניו של הזמן  
ואנחנו נושמים בו עדיין.

בחורף ובאביב 1948, לקראת סיום שלטונם בארץ-ישראל, מיעט אלתרמן לכתוב על הבריטים. נושאים אחרים נראו בעיניו חשובים יותר – ובראשם הקמת המדינה ועמידת היישוב להגנתה ולביצורה. אך פטור ללא כלום – אי אפשר, ומדי פעם התגבגב בריטי זה או אחר לאחד השירים, ובעיקר זכה לכבוד המפוקפק הזה ארנסט בוויין, שאלתרמן לא חסך כל מאמץ להתפלמס אתו ולגנותו.

### בוויין על הכוונת

קמה המדינה. תשומת הלב הלאומית והשירית (של אלתרמן) הופנתה לבלימת הפלישה הכל-ערבית, שמטרתה הייתה לחסל את המדינה היהודית הנולדת. בשבועות הבאים נחשף המשורר לשרירות-הלב הבריטית מזווית שונה: הוא יצא לשהות קצרה במחנות המעפילים בקפריסין, שהבריטים שליטי האי, החליטו להמשיך ולהחזיקם במעצר אף לאחר סיום המנדט – וזאת בניגוד להבטחתם הקודמת.

בשובו חזר לתאר בטוריו המחורזים את הקרבות, גודל השעה וגם – כדרכו - את הבעיות המציקות בחזית ובעורף. בנובמבר 1948 חזר והיפנה את אשו לעבר הבריטים. היו אלה כבר ימי שלהי המלחמה וברור היה לכל שהצבאות הערביים הפולשים ניגפו בפני צה"ל הצעיר ברוב הגזרות. ראש מטה משקיפי האו"ם, הגנרל האמריקאי ריילי, הציע לנציגי מדינות ערב להגיע להסכם עם ישראל, כי

אם הלאה תמשיכו בעסק  
תצטרכו להגן על דמשק.

הערבים, לפי התיאור האלתרמני, נטו לקבל את ההצעה, אלא שממש ברגע האחרון הקדיחה בריטניה שוב את התבשיל ושיגרה אזהרות, משלוחי-נשק ואף תגבורת בריטית למדינות ערב, כדי שימשיכו במלחמתן בישראל. בשיר "התגבורת הבריטית"<sup>22</sup>, הוא כתב:

אז בריטניה קראה בחמה עֲשֵׂנָה:  
סם-שנה להוסיף לעֲרָב! סם-שנה.  
ותגבורת שריון  
וממחים לכלי-קרב  
נשלחו לעצום  
את עיני ערב...

שבועיים לאחר מכן סגר אלתרמן סופית את החשבון עם שר החוץ הבריטי בוויין, שבשלב זה של המלחמה והניצחונות הישראליים ברור היה לו, שההימור שלו על הצד הערבי נחל כישלון מוחלט. בשיר "עתידו של ארנסט בוויין",<sup>23</sup> ניבא המשורר את דעיכתו הסופית של בוויין, כפי שאכן קרה במציאות. בוויין, שנחשב לשר חוץ מוצלח, כשל לחלוטין בנושא הארצישראלי, והיו שהאשימוהו באנטישמיות ממש. בשלהי שנות הארבעים הוא היה אדם חולה, מר נפש שלא זכה להאריך ימים (נפטר ב-1951).

בשירו זה עוסק אלתרמן בחתירתו של בוויין לקרוע מישראל את חלקו הדרומי של הנגב, ומבטיח לקוראיו שהדבר לא יקום ולא יהיה. הוא מציין שמדיניותו של בוויין בארץ-ישראל נכשלה סופית, והתוצאות שלהן קיווה להגיע התהפכו כולן:

כל אשר תכנן (כל טפח!)  
במזרח, אוי בתיכון,  
העלה לו את ההפך!  
וההפך הוא נכון!

בשלהי 1948, בעוד צה"ל שולט רק בחלקו הצפוני של הנגב, כבר ראה המשורר בעיני רוחו את סופה של המלחמה, ואת שליטתה של ישראל עד מפרץ אילת – דבר שקרה רק במרס 1949. ובוויין? הוא יהיה בוודאי חולה מהבשורה הזאת, כדברי המשורר, למרות ניסיונות ידידיו להסביר לו את "עובדות החיים" בדרומה של ארץ-ישראל:

"זמן חלף לו בינתיים,  
לא מהר ולא לאט.  
כבר הומים בנגב מים,  
ויורדים הם עד אילת.

"ומפות שינו הגון  
והשטח הוא עברי..."  
כך יסבירו הם לַבּוּיִן –  
אך מזה הוא לא יבריא.

### מקינניהם עד צ'רצ'יל

האם כל הבריטים, בלונדון, בירושלים ובמקומות אחרים היו שנואי-נפשו של אלתרמן, כפי שהיה ארנסט בוויין? התשובה שלילית. אלתרמן ידע להעריך את פועלם של אישים בריטיים בולטים והעניק להם בטוריו חיבה מיוחדת.

בעת מלחמת-העולם השנייה קרא בעיתונים ששני האחים-המצביאים לבית קנינגהם, אנדריו האדמירל ואלן גנרל צבא היבשה, מכים כל אחד בתורו את האויב הגרמני-איטלקי בחזית צפון אפריקה. הוא החליט להקדיש להם שיר, בכותרת "האחים קנינגהם ושות".<sup>24</sup> בשיר זה הוא מגלה שיש גם קנינגהם שלישי, קרוב משפחה של השניים, המשרת בחיל האוויר המלכותי ותורם אף הוא למאמץ המלחמתי. מסקנת המשורר היא, שעל הגרמנים להתרחק מהם, שכן –

כי הופכים עולמות  
האחים השניים,  
האחד ביבשה, השני במים,

וקרובם השלישי  
בענן הנהו,  
ונראה שהבטיחו  
איש לרעהו,  
להוכיח לכל צד, לעליונים ותחתיים,  
שאינ להתערב בענינים משפחתיים.

מה שאלתרמן לא יכול היה לנבא באותה עת (סוף 1941), שתוך תקופה קצרה יועם כוכבו של גנרל אלן קנינגהם. הוא מונה למפקד הארמייה השמינית במדבר המערבי שבצפון אפריקה, גילה הססנות בקרב והוחלף. ב-1945 אנו מוצאים אותו בארץ-ישראל והיה לו הכבוד הדי-מפוקפק לכהן כנציב העליון הבריטי האחרון בארץ. אלתרמן לא מצא לנכון להזכירו עוד בטוריו.

אזרח בריטי נוסף שקיבל צל"ש אלתרמני היה העיתונאי רוי אלסטון, שנודע בשם העט שלו - דייוויד קרטני.

הוזכר לעיל הפיצוץ במערכת ה"פלשתיין פוסט" בירושלים בתחילת פברואר 1948. למרות הנזקים וההרס הצליחו העיתונאים ועובדי הדפוס להוציא את העיתון בבית דפוס אחר ובפורמט מוקטן. בצד השמאלי של הגיליון הזה, בעמוד הראשון, הופיע טורו הקבוע, "טור ראשון" (First Coloumn), של אלסטון-קרטני. הטור נפתח במילים: "קולה של האמת רם יותר מהט.נ.ט."<sup>25</sup> אלסטון היה אדם יוצא דופן, שקשר את גורלו עם זה של היישוב הנלחם על חייו. ארבעה ימים לאחר פרסום דבריו של קרטני, הקדיש לו אלתרמן שיר מיוחד, "החייל האנגלי דוד קרטני". הוא ראה בו לוחם אמיץ ונציג אמיתי של אנגליה, "המשרת את ארצו בשרתו את הצדק". מלחמתו למעננו, קבע אלתרמן, היא לאמיתו של דבר מלחמה למען מולדתו הבוגדנית בשעה זו:

ואנחנו על סף המדינה המושֶׁבֶת,  
נסתכל נא היטב במחזה ונדע:  
יש ימים והקם לידות את האבן  
בארצו הורתו, קם ללחום על כבודה.

ראוי לסיים בגדול המנהיגים הבריטיים במאה ה-20 – הלוא הוא וינסטון צ'רצ'יל. אלתרמן עקב אחר מעשיו, העריך ואף העריך אותו, והקדיש לו שניים מטוריו.

אחד משיריו היפים ביותר בעת מלחמת-העולם השנייה היה "בזרוח הירח"<sup>26</sup>. השיר מתאר את הסיטואציה הבאה: בליל הפלישה לנורמנדיה, ביוני 1944, ביקש צ'רצ'יל להצטרף לפולשים. אלתרמן כתב:

בהברק הירח, בקום הדגלים,  
אמר צ'רצ'יל דומם  
וראשו הרכין מטה:  
עמכם קחו אותי למסע, חילים,  
עמכם אעבור צרפתה.

אך אלפי חילים – אנשי יורק ובני פרינסטון –  
כה ענו, בעמדם בלי נוע:  
לא, אסור לך וינסטון,  
אסור לך וינסטון, לנסע!

לא נקח אותך וינסטון, הביטה וראה נא,  
הארמדה  
מוֹכֶנֶת  
נחה.  
על כתפיק הובאה ההיסטוריה עד הנה,  
אך הלילה אותך לטִיל לא נִקְחָה.

בפעם הבאה שהוא כתב על צ'רצ'יל, שוב גייס אלטרמן את ההיסטוריה, בהדגישו בדרך זו את המקום שקנה המנהיג הבריטי בהיסטוריה העולמית. שיר זה הוא בבחינת נבואה ממש, והדבר קרה אצלו לא מעט פעמים. המדובר בשיר על "מנהגי ההיסטוריה"<sup>27</sup>, שבו חיווה המשורר את דעתו שעל צ'רצ'יל, אחד המנצחים הגדולים במלחמת-העולם השנייה, לפרוש בשיא:

משַׁחֲרֵר העולם מכלאו.  
המפלצת עפר לוחכת.  
וינסטון עשה את שלו.  
וינסטון צריך ללכת.

שכן, צ'רצ'יל כבר לא שייך לעצמו, או לבריטניה. הוא הפך לחלק מההיסטוריה:

הוא ש ל ה. זה דינה החֶשֶׁךְ.  
הוא שלה. ונדמה באמת לי  
ש ר ק ה י א מצוה עליו: לך!  
היא עצמה ולא בְּוִין או אֶטְלִי.

(הפיזור – במקור)

המעניין בשיר הזה הוא מועד פרסומו – 25 במאי 1945 – שבועיים וחצי לאחר תום המלחמה. צ'רצ'יל, המנצח הגדול, לא שעה לעצתו של אלטרמן, התמודד בבחירות הכלליות באנגליה שנערכו ב-26 ביולי 1945, והובס בצורה מעוררת-חמלה על-ידי מפלגת העבודה הבריטית, שבראשה עמדו קלמנט אטלי וארנסט בּוּיִן. ממש כפי שנכתב בשיר.

\* \* \*

לסיכום, בחינת יחסו של המשורר נתן אלטרמן לבריטים, לממשלת המנדט ולממשלה המרכזית בלונדון במחצית השנייה של תקופת המנדט, היא התקופה שבה החל אלטרמן לכתוב את טוריו האקטואליים המחורזים ובה הגיע לשיא כתיבתו בסוגה (ז'אנר) זו, מגלה את ההתפתחות בגישתו אליהם במהלך שנים אלה. מהתחלה מהוססת, המתייחסת יותר לחייל או השוטר באופן אישי, עד להתקפות על מרכזי השלטון, על המדיניות ועל מנהיג ספציפי (ארנסט בּוּיִן).

עד 1945 יש רק רמזים וכתובה מאופקת נגד הבריטים, ורק התפרצויות מעטות. לאחר מכן, בתקופת המאבק ובמלחמת העצמאות, תקף אלטרמן פעם אחר פעם את הבריטים – ובחריפות רבה. מעניין לראות, כי השלטון הבריטי בארץ היה סובלני למדי לכתובה כזו, ובעוד שכלפי העיתונות הוא הפעיל ללא רחם את מספרי הצנזורה, הכתיבה הספרותית לסוגיה, לרבות טוריו של אלטרמן, לא נפגעו כמעט.

ידוע רק על מספר מצומצם של שירים אקטואליים של אלתרמן שנפסלו, ואף מתוכם כמעט כולם שבו והתפרסמו.

טוריו האקטואליים של אלתרמן ב"דבר", לצד הקריקטורות של אריה נבון באותו עיתון, נחשבו ל"נשק כבד" בהתמודדות היישוב עם השלטון הבריטי. באותם ימים מוסכם היה שאף הבריטים סבורים כך.

- 
- <sup>1</sup> דבר, 27 באוגוסט 1934. כונס **ברגעים**, א', עמ' 31-33.
  - <sup>2</sup> הארץ, 6 במאי 1935. כונס **ברגעים**, א', עמ' 133-134.
  - <sup>3</sup> שם, 29 באפריל 1936. כונס **ברגעים**, א', עמ' 252-253.
  - <sup>4</sup> שם, 30 בדצמבר 1936. כונס **ברגעים**, א', עמ' 300.
  - <sup>5</sup> שם, 16 במרס 1937. כונס **ברגעים**, ב', עמ' 12-13.
  - <sup>6</sup> הארץ, 15 במרס 1939. כונס **ברגעים**, ב', עמ' 86-87.
  - <sup>7</sup> הארץ, 26.4.1939. כונס **ברגעים**, ב', עמ' 92-93.
  - <sup>8</sup> השיר התפרסם ב**פזמונים ושירי זמר**, א', תל-אביב 1976, עמ' 144-147.
  - <sup>9</sup> דברים במרכז מפא"י, 12 בספטמבר 1939. וראו: מאיר אביזוהר (עורך), **נילהם כאומה** – זיכרונות מן העזבו, תל-אביב 1997, עמ' 76.
  - <sup>10</sup> דבר, 7 במאי 1943. כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 24.
  - <sup>11</sup> שם, 11 במאי 1945. כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 107-108.
  - <sup>12</sup> שם, 30 באוגוסט 1946. כונס **בהטור השביעי**, א', עמ' 59-62.
  - <sup>13</sup> שם, 12 באוקטובר 1946. כונס **בהטור השביעי**, ג', עמ' 110-111.
  - <sup>14</sup> שם, 2 בדצמבר 1945. כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 131-132.
  - <sup>15</sup> שם, 30 במרס 1945. כונס **בהטור השביעי**, א', עמ' 53-54.
  - <sup>16</sup> שם, 2 בדצמבר 1945. כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 131-132.
  - <sup>17</sup> שם, 9 באוגוסט 1946. כונס **בהטור השביעי**, ג', עמ' 153-155.
  - <sup>18</sup> שם, 21 במרס 1947. כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 169-172.
  - <sup>19</sup> שם.
  - <sup>20</sup> "למען ג'ון בול", שם, 26 בדצמבר 1947. השיר כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 208.
  - <sup>21</sup> "צבירת ההוכחות", שם, 27 בפברואר 1948. השיר כונס **בהטור השביעי**, ד', עמ' 213-214.
  - <sup>22</sup> "התגבורת הבריטית", שם, 12 בנובמבר 1948. השיר כונס **בהטור השביעי**, ה', עמ' 26-27.
  - <sup>23</sup> שם, 26 בנובמבר 1948. כונס **בהטור השביעי**, ה', עמ' 28-29.
  - <sup>24</sup> הארץ, 28 בנובמבר 1941. כונס **ברגעים**, ב', עמ' 224-225.
  - <sup>25</sup> **פולשתיין פוסט**, מהדורה מיוחדת, 2 בפברואר 1948, עמ' 1.
  - <sup>26</sup> דבר, 9 ביוני 1944. כונס **בהטור השביעי**, ג', עמ' 33-35.
  - <sup>27</sup> שם, 25 במאי 1945. כונס **בהטור השביעי**, ד', תל-אביב 1986, עמ' 96-97.